

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324488>

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: odana@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-5308-4664

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: a_dzeban@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2075-7508

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ: ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОДЕЛЕЙ Н. ЛУМАНА ТА К. ШЕННОНА

Показано, що теорія інформації та кібернетика справили значний вплив на дослідження інформаційних процесів та комунікаційної взаємодії у сфері суспільних відносин. Показано зв'язок цих взаємодій зі зміною уявлень про інформацію, з уточненням її базових атрибутів, з розробленням апарату для дослідження процесів технічної комунікації, зокрема й у масштабі соціуму. Обґрунтовано, що об'єднання ключових властивостей моделей Нікласа Лумана та Клода Шеннона дає змогу створити базу для побудови аналітичної моделі, яка може розглядатися як альтернатива універсальній моделі технічної комунікації.

Ключові слова: інформація, комунікації, комунікативні коди, масмедіа, масмедійна реальність, невизначеність.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в суспільстві, – підвищення ролі інформації і знань, удосконалення засобів комунікації, розвиток мережових структур тощо – породжують якісні зміни в усіх видах діяльності на всіх рівнях. Без інформації й комунікацій сучасне суспільство просто не уявляється [1].

Соціальна комунікація, яка здійснюється між соціальними спільнотами й індивідами як представниками цих спільнот, реалізується за допомогою інформаційної взаємодії у процесі циркуляції оперативної інформації й фіксується у структурній інформації, що об'єктивувалася. Суб'єктивованою формою інформаційної взаємодії виступають діяльність і відносини. Інформаційно-культурний континуум зумовлює наявність базових для всіх учасників комунікації тем спілкування, умови комунікації, джерела сенсів комунікації, на яких базуються сформульовані у процесі комунікативної взаємодії точки зору, що дозволяє узгодити екзистенційні потреби й інтереси суспільних суб'єктів.

У сучасному суспільстві процес виробництва й поширення інформації безпосередньо пов'язаний із новими технічними можливостями засобів, способів і форм доставки інформації. За сучасного технічного рівня розвитку електронних засобів зв'язку і передачі інформації остання поширюється у глобальному масштабі, а її швидкість не піддається жодному порівнянню з усною або письмовою комунікацією (М. Маклюен).

Під комунікацією будемо розуміти зумовлений ситуацією й соціально-психологічними особливостями учасників процес встановлення і підтримання контактів між членами певної соціальної групи чи суспільства в цілому на основі їх духовного, професійного або іншого єднання, який відбувається у вигляді взаємопов'язаних інтелектуально-мисленнєвих та емоційно-вольових актів, опосередкованих мовою й дискретних у часі й просторі.

Специфіка комунікації як форми соціальної взаємодії полягає в обміні інформацією. Як слушно зазначає В. Козленко, «комунікація відіграє роль своєрідної соціальної інфраструктури, вона відповідає за нормальне функціонування всієї суспільної системи» [2].

В інформаційному суспільстві соціальна комунікація дедалі більшою мірою здійснюється через електронні засоби зв'язку. Цей процес безпосередньо пов'язаний з оптичним, практично миттєвим, способом продукування аберацій (помилки, відхилень від норми) інформації, який впливає на соціокультурні процеси. На відміну від усної та письмової комунікації, якій притаманне дифузне поширення (повільний, хаотичний процес розсіювання смислів), оптичний спосіб передавання інформації призводить до того, що актори сприймають усі хвилі інформації, безліч смислів одночасно. Крім того, з динамікою кількісного та якісного збільшення інформації відбувається «розрідження» (З. Бауман) [3–4] сучасного світу, у якому відсутні нові підходи до інтерпретації та управління соціальними процесами. Настає час домінування «слабких зв'язків» [5] у суспільстві – поверхневих, короткочасних, нестійких, джерело яких слід шукати в інформаційно-комунікативній системі.

Контроль за поширенням інформаційних потоків, розподілом інформації в потоці та контроль за «якістю» інформації, безумовно, наділяє владу ресурсом управління політичною поведінкою мас у заданому напрямку. Водночас інформаційні потоки виходять з-під контролю своїх творців – смислотворчих акторів, поширюючись власною траєкторією, породжуючи ненавмисні наслідки. Відповідно, ЗМІ та ЗМК стають «виробниками невизначеності» (У. Бек) [6]. Споживачеві інформації нав'язуються інтерпретації смислів. У результаті такого спотвореного інформаційного обміну виникає ефект «гри істини» (М. Фуко) [7], що виявляється в постійному створенні «нових правил гри осмислення» (Ж. Ліотар) [8], що може призводити до нефункціональності та дисфункціональності інститутів суспільства.

Результати аналізу наукових джерел свідчать, що проблема соціальних комунікацій у вітчизняному науковому дискурсі є однією з популярних для різних галузей гуманітарної науки.

Так, О. Жук, Н. Савчук та О. Гапончук доходять висновку, що соціальні комунікації відіграють ключову роль у формуванні стереотипів поведінки та мислення. Через свою всеосяжність та проникнення в усі аспекти життя, вони впливають на наше сприйняття світу, формують наші уявлення, переконання, а також способи реагування на події та ситуації. Причому ключові ролі тут належать як ЗМК як могутньому інструменту комунікації, так і певним архетипам глибинної психології, що передаються на генетичному рівні і впливають на наше сприйняття та реакцію на комунікаційні повідомлення [9, с. 656].

Х. Кметик-Подубінська зазначає, що у вітчизняному соціально-правовому просторі комунікація постає надважливим чинником консолідації суспільства, а зміна механізмів спілкування в суспільстві, без сумніву, позначилася на соціально-правовій комунікації. І хоча технології іноді створюють певний «інформаційний шум» і перенасичення інформацією, саме завдяки їм стала можливою швидка й ефективна комунікація всіх членів суспільства. З огляду на це практично необхідним є вихід за рамки простого керування технологіями і широке використання їх для налагодження комунікації в інформаційному суспільстві [10, с. 245].

А. Сінько, досліджуючи соціальні комунікації, підкреслює, що в системі соціальних комунікацій визначну роль відіграють інформаційно-комунікаційні технології, а базуючись на інформації, вибудовуються всі комунікаційні процеси. До того ж автор наголошує на важливості присутності людини при налаштуванні інформаційної діяльності, особливо у зв'язку з розвитком штучного інтелекту [11, с. 245].

О. Панфілов, досліджуючи феномен інформаційного насильства, зазначає, що в сучасний єдиний комунікаційний простір, що функціонує в реальному

масштабі часу, зводяться різноманітні комп'ютерно-інформаційні мережі. При такій мережевій комунікації інформаційне насильство накладає відбиток як на наш світогляд, так і на зміну соціальних практик, зокрема на трансформацію ведення воєн сучасного типу, таких як кібервійни, мережецентричні війни, що проводяться за принципом «рою» [12, с. 194].

Незважаючи на достатній інтерес до означеної проблеми, поза увагою дослідників залишається питання сутнісних характеристик сучасних соціальних комунікацій. А оскільки, як неодноразово наголошувалося в попередніх авторських публікаціях [13–17], на розвиток теорії комунікації суттєвий вплив здійснили теорія інформації та ідеї кібернетиків, то в цій статті спробуємо підкреслити основні подібності та відмінності моделей Нікласа Лумана і Клода Шеннона як евристичного потенціалу для дослідження соціальних комунікацій.

Мета статті – обґрунтувати доцільність об'єднання комунікаційних моделей К. Шеннона та Н. Лумана для дослідження сучасних соціальних комунікацій.

Виклад основного матеріалу.

Обидва вчені, кожен у своїй галузі знання, зробили величезний внесок у науку. Клод Шеннон – для розв'язання складних інженерних задач, математики, електротехніки; Ніклас Луман – для соціальних наук, передусім соціальної філософії та соціології, розширивши межі теорії систем, окресливши новий вектор вивчення комунікації, запропонувавши новий системно-теоретичний підхід до дослідження політики, права, релігії, мистецтва.

З того моменту, коли Клод Шеннон представив свої ідеї з теорії зв'язку та теорії інформації минуло понад 70 років, за цей час його ідеї знайшли широке застосування у високотехнологічних сучасних засобах зв'язку, теорії управління, розвитку прикладних напрямів у галузі теорії телекомунікацій, математичної статистики, криптографії. Вони також справили значний вплив на дослідження в галузі створення штучного інтелекту, дослідження ідеї квантової комунікації. Сучасники порівнювали його з Ісааком Ньютоном, журналісти назвали: «Людина, яка придумала біт!». Його теорія і метод, розроблений для визначення ентропії друкованого англійського тексту, використовується не тільки в лінгвістиці; теорія інформації надалі проникла в такі наукові галузі, як психологія, біологія, економіка. За минулі 70 років вона здобула визнання в науковому світі та увійшла в історію науки і техніки.

Ніклас Луман – відомий німецький соціолог, який упродовж десятків років розробляв теорію суспільства, основою якої є комунікативна проблематика. Луман презентував свої ідеї науковій спільноті у 80–90-ті рр. ХХ ст., на пострадянському просторі його праці з'явилися тільки на початку 2000-х рр.

Остання найбільша його праця «Суспільство Суспільства» [18] вийшла друком за рік до його смерті в 1997 р.

Еволюційна логіка його ідей стимулює дослідницьку активність соціальних теоретиків у всьому світі. Луман не тільки передбачив актуальність вектора вивчення комунікації та інформації наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у соціальних науках, а й окреслив новий напрям теоретичного осмислення уявлень про суспільство як про систему, у якій лише комунікація здатна підтримувати існування і розвиток суспільства.

Безсумнівно, що інформаційна революція і нові технологічні можливості відкрили «шлюз» для переходу суто технічних ідей у сферу соціальних наук, для розвитку міждисциплінарних і полідисциплінарних підходів, концепцій, теорій у царині комунікації. Тому, говорячи про Н. Лумана як засновника нового напрямку теоретичного дослідження комунікації, слід зазначити, що саме він першим із фундаментальних соціологів-теоретиків застосував до вивчення комунікації високий рівень абстрагування, який можна порівняти з математичною абстракцією Шеннона в інженерії. Перебуваючи під впливом ідей Клода Шеннона [19–20], Джона Неймана [21], Норберта Вінера [22], він застосував тезаурус математики, теорії інформації, кібернетики до нового тлумачення понять «система», «функція», «код». Він збагатив соціальну науку новим методологічним інструментарієм і презентував науковій громадськості неймовірну кількість оригінальних ідей, які ще належить осмислити у ХХІ ст.

Зазначимо, що Н. Луман розуміє суспільство як всеохопну систему всіх комунікацій, які відтворюють себе автопоетично, у той час як вона продукує дедалі нові (й повсякчас інші) комунікації в рекурсивній мережі комунікацій. Особлива роль у теорії Н. Лумана належить поняттю «контингенції», яку він у книзі «Спостереження сучасності» вважає «справжньою цінністю сучасного суспільства». Дослідник визначає контингенцію як «можливість бути іншим» і пов'язує її зі спостереженнями другого порядку, коли певні характеристики приписуються не так самому світу, як спостерігачеві: не світ сам по собі такий, а це саме спостерігач так чи інакше його сприймає. Тому, зазначає Н. Луман, увесь світовий досвід виявляється контингентним [23, s. 101].

Модель комунікації Лумана можна репрезентувати, спираючися на такі ключові аспекти його теорії [24–26]:

– комунікація є основним елементом соціальної системи, відбувається в процесі інформаційного обміну, означає встановлення взаємозв'язків між соціальними системами, є «нерозкладною (елементарною) соціальною операцією», не має мети, є закритою системою. Процес інформаційного обміну не передбачає безпосередньої інтеракції;

– комунікація завжди вимагає інших комунікацій, реагує на минулі комунікації, уникає одних і приєднується до інших. Цю якість Луман визначає як рекурсивність – звернення до результатів попередніх комунікацій як підґрунтя для наступних;

– комунікація встановлюється через синтез трьох різних селекцій: селекції інформації, селекції повідомлення цієї інформації та селективного розуміння або нерозуміння повідомлення та його інформації. Тільки разом вони продукують комунікацію. Луман підкреслює, що необхідне розрізнення між трьома селекціями;

– інформація – це події, які обмежують ентропію, не руйнуючи системи. Інформація тільки тоді є інформацією, коли в ній є нове. Інформація дивує тільки одного разу, передається через повідомлення, транспортує сенс і може бути повідомленою, але незрозумілою. Інформація може справляти на систему як конструктивний, так і деструктивний вплив;

– повідомлення – найбільш виражений динамічний елемент комунікації, це дія, зумовлена часовим характером перебігу комунікації. Завдяки повідомленню комунікація має початок, кінець і можливість наступних комунікацій. Сенс формується завдяки передачі та розумінню повідомлення;

– розуміння – завершальний елемент комунікації. Розуміння можна розглядати як вид опрацювання інформації; комунікація відбувається в той момент часу, коли відбувається розуміння;

– ще одним елементом комунікації Луман вважає «Теми». Вони є речовим виміром комунікації, визначають розширення або звуження смислових меж;

– комунікації властива інореференція (Що говориться?) і самореференція (Навіщо говориться?). Тобто можна сконцентруватися на темі комунікації, а можна на характері перебігу комунікації. Особливу увагу необхідно надавати диференціації (розрізненню), тобто відповіді на запитання: за допомогою чого? Адже, як наголошує Луман, найчастіше ми бачимо лише відмінності, наприклад, між метою і причиною, але не бачимо розрізень. Інший приклад, який наводить Луман, – це розрізнення між суспільством (комунікацією) і тим, що в суспільстві обговорюється, тобто між вхідною інформацією і вже переробленою інформацією;

– комунікативні коди – визначаються «бінарним схематизмом», це двозначне структурування можливих операцій, які слугують не поділу, а зв'язуванню протилежного. Коди існують у кожній системі, мають власні функції: забезпечують рекурсивність і підпорядкування внутрішньосистемному коду, відсіювання всього того, що не належить даній комунікації, тобто «чужих елементів соціальної системи». Коди загалом є неспостережуваними, їх можна спостерігати тільки через спостереження «другого порядку» – самоспостереження. Код здатний встановлювати для кожного елемента цієї системи свій

точно відповідний даному елементу комплементарний фактор. Код виробляє внутрішньосистемні сполучення як передумови подальших операцій. Комунікативні коди є варіативними (вони ґрунтуються на перевагах при виборі альтернатив: «інформація / не-інформація»). Код заперечення передбачає вибір між прийняттям і відхиленням пропонованого смислу. Коди є селективними (селекція – це доцільна і планомірна трансформація, відповідь на запитання: заради чого?). Коди стабілізують систему (закріплюються в соціальних практиках).

Базисом для структури комунікативного засобу є «влада» [27], яка посилюється через генералізацію символів. Генералізація, на думку Н. Лумана, – це узагальнення смислових орієнтацій, що уможлиблює фіксацію ідентичного смислу різними партнерами в різних ситуаціях. Метою цього узагальнення є витяг тотожних або подібних висновків символізації (символами, символічними кодами), спрощене вираження деякої комплексної інтерактивної ситуації, яка внаслідок символізації переживається як єдність [27]. Владні функції реалізуються тільки в процесі комунікації, отже процес досягнення легітимності влади – це нескінченна низка комунікативних актів. Генералізація політичного ресурсу в комунікативному просторі можлива лише на підставі консенсусу. Відхилення від цього призводять до перерозподілу владних ресурсів. Селективність, у процесі побудови комунікації, визначається локальними особливостями вузько окресленого політичного поля.

Між масмедіа і політикою існують структурні сполучення. Масмедіа – не засоби зв'язку, а форма комунікації, що конституює взаємодії систем. Унаслідок цього медіа і політика «приречені» на те, щоб перебувати в постійній взаємодії. Політика стає публічною у сфері цієї взаємодії, владні функції реалізуються тільки в процесі комунікації. Через системні зв'язки між підсистемами, наприклад між політикою та медіасередовищем, формуються нові функції та ролі медіа. Луман наголошує на своєму сумніві з приводу маніпулятивного впливу масмедіа, оскільки вони як спостережливі системи – змушені проводити розрізнення між самореференцією та іноереференцією. Інакше вони не можуть. Вони просто не здатні приймати за істину самих себе, і в цьому насамперед полягає ще одна гарантія від маніпуляцій. Отже, вони мусять конструювати якусь реальність, а саме ще одну реальність, відмінну від них самих [28]. Трансцендентальна ілюзія – є внутрішньосистемним продуктом масмедіа, які, на думку Лумана, треба не критикувати за спотворення реальності, а вивчати способи, якими вони конструюють «свою» реальність.

У результаті інформаційного обміну наслідки можна спрогнозувати лише з певною часткою ймовірності, оскільки «всі комунікації ризиковані» [29], можуть бути або прийняті, або відхилені.

Такими є основні моменти луманівського підходу до розуміння та дослідження комунікацій.

Клод Шеннон розробив дуже просту модель зв'язку, яка застосовується в теорії комунікації. Основні елементи цієї моделі: джерело, сигнал, повідомлення, канал, приймач, шум.

Джерело інформації, це об'єкт, який спочатку створює повідомлення. Джерелом інформації є людина, але в моделі Шеннона це також може бути будь-який біологічний організм, комп'ютер або будь-який неживий предмет. Він робить ключовий висновок про те, що джерело інформації має бути змодельоване як випадковий процес. При цьому особливо наголошує, що семантичні аспекти комунікації не мають стосунку до інженерного завдання. Важливо тільки те, що саме повідомлення є результатом вибору з набору можливих варіантів символів. Шеннон послідовно вибирає символи відповідно до певних імовірнісних залежностей. Такого роду фізична система або математична модель такої системи, що продукує послідовно ймовірнісний набір символів, відома як стохастичний процес [30]. І навпаки, будь-який випадковий процес, який продукує дискретну послідовність символів, які обирають із кінцевої множини, можна розглядати як дискретне джерело.

Сигнал – це носій інформації, фізична величина.

Повідомлення – технічно закодований сигнал. Змістове кодування сигналу відбувається в соціальній комунікації.

Канал – засіб передачі сигналу.

Приймач – пристрій, куди надходить повідомлення.

Шум – спотворення в процесі зв'язку: між передачею і прийомом сигналу, усе те, що заважає розпізнаванню сигналу. Це негативний вплив зовнішніх факторів. Результат такого впливу: приймач отримує повідомлення, яке відрізняється від вихідного.

Клод Шеннон і Уоррен Уівер (американський учений, математик і науковець, один із фундаторів машинного перекладу) пропонували розрізнити технічний і семантичний шум. Згодом вони навіть хотіли ввести нове умовне позначення для «семантичного» спотворення у своїй моделі – «семантичний приймач». Семантичний шум – це спотворене повідомлення, смислове спотворення, причому семантичний шум розглядається тільки як випадкове, мимовільне, ненавмисне спотворення, яке вносить джерело інформації.

Для подолання шуму, перешкод Шеннон і Уівер як умовний елемент вводять поняття «надмірність». Це має на увазі, що елементи повідомлення повинні дублюватися.

Викладене вище дає підстави провести порівняльний аналіз і зіставити ключові положення підходів К. Шеннона і Н. Лумана до розуміння комунікативних процесів.

По-перше, незважаючи на величезну різницю між математичною моделлю Шеннона та аутопостичною моделлю комунікації Лумана, обидві моделі описують процес передавання інформації, тільки на різних рівнях абстракції. У Лумана комунікація – це самостійний, самодостатній процес, безперервність перебігу якого (операції приєднання однієї комунікації до іншої) гарантує самовідтворення системи, а відтак і її гомеостазис. Цей процес є замкнутим, оскільки система звертається лише до власних уже здійснених операцій і є закритою від зовнішнього оточення, розрізненням себе від навколишнього світу (так звана редукція комплексності). За Луманом, внутрішньосистемна комплексність (невизначеність, контингентність, примушення до відбору) – це розрізнення між потенційною можливістю та актуальним вибором. У певний момент часу потенційні можливості, що піддаються селекції, можуть бути набагато більшими, аніж ті, що можуть бути актуалізовані. Отже, редукція (зменшення цих можливостей або зведення складних до простих) здійснюється самою системою [26].

Ключова відмінність від моделі Шеннона – це те, що в Лумана відсутні передавач і приймач. Але це можна пояснити його абстрагуванням від розуміння комунікації як засобу спілкування між людьми до розуміння комунікації як самостійної сутності. Він наголошує, що джерело інформації (персона, за його термінологією) не створює комунікацію, а лише приписується до неї, так само як і адресат (отримувач інформації). Комунікація ж у його інтерпретації є процесом, що сам себе відтворює.

У Шеннона – комунікація також є замкнутим процесом, але не закритим від зовнішнього середовища. Процес передачі інформації відбувається тільки конкретними каналами зв'язку, чи то провідні канали (оптоволоконний кабель) або бездротові радіо, акустичні, інфрачервоні канали зв'язку. У будь-якому разі, канал обмежений або кабелем, проводами, оптичним волокном (нитка з оптично прозорого матеріалу: скло, пластик), або хвилею. Зовнішнє середовище у формі шуму і перешкод «втручається» в будь-який канал. Самовідтворення тут неможливе, оскільки передача інформаційного сигналу створюється, приймається, контролюється людиною або машиною. А оскільки в сучасній соціальній комунікації є джерела й одержувачі, то таку комунікацію також можна вважати (в окремих аспектах) замкненим процесом, а тому при створенні моделі соціальної комунікації цілком логічно доповнювати луманівське абстрагування конкретикою Шеннона.

По-друге, їхні погляди на саму інформацію збігаються насамперед у розрізненні інформації та не-інформації. У Лумана інформація поділяється на актуальну й віртуальну. Підстава: усе, що накопичено у вигляді даних на різних носіях, є віртуальною інформацією, а актуальною вона стає тільки в той момент, коли її запитують. Це розрізнення того, що могло б бути,

і того, що повідомляється, за допомогою обробки системою [26]. Фактично Шеннон теж описує операцію вибору, тільки не вкладає в неї семантичного значення. Спільне для них: якщо немає новизни, то немає й інформації, ймовірність вибору створює невизначеність, несподіванку. Основні атрибути інформації і в Шеннона, і в Лумана однакові: невизначеність, несподіванка, новизна. Луман трактує інформацію як подію, що, по суті, не суперечить ідеї Шеннона.

По-третє, після того, як відбулося інформування, за Луманом, інформація перестає бути інформацією. У Шеннона, інформація перестає бути інформацією, коли закінчився процес передавання та її відтворення в приймачі, за умови, що інформація доставлена з найменшими спотвореннями, інакше потрібне повторне передавання. У Лумана, комунікація вважається такою, що відбулася, коли відбулося зчеплення трьох видів відбору: інформації / повідомлення / розуміння. Закінчується акт комунікації, коли відбулося розуміння. Якщо цього не відбулося, то комунікація може бути відкинута, у цьому є ризикованість будь-якої комунікації, і це ж є ще одним видом відбору. Луман неодноразово наголошує, що якщо комунікацію розуміють як синтез трьох доборів, як єдність інформації, повідомлення і розуміння, то вона реалізується тоді, коли здійснюється розуміння, і тією мірою, якою воно здійснюється. Усе подальше відбувається «поза» єдністю елементарної комунікації і передбачає її. Це особливо справедливо для четвертого виду добору: для прийняття або відхилення повідомленої редукції смислу [26, 28–29]. Комунікація загалом генерує невизначеність і є виходом із невизначеності, що, по суті, не суперечить ідеї Шеннона про те, що інформація знижує ентропію системи [19–20].

Селекції (відбір) відбуваються на всіх етапах комунікативного ланцюга. У Лумана – це потрійна селекція, спочатку інформації, потім повідомлення і розуміння. Результат комунікації, за Луманом, – це теж селекція, заснована на бінарному коді «так / ні», «прийняття / відхилення». Слід ще раз відзначити зв'язок точки зору Лумана з кібернетичними ідеями Вінера, який пін пов'язував управлінський ефект комунікації зі смисловим змістом інформації як джерелом змін у системі (наказ до виконання дій). У Лумана, інформація створює смисл і залишає «структурний ефект», у результаті відбуваються зміни всієї системи.

По-четверте, кодування присутнє і в тій, і в іншій моделі, тільки в Лумана – це змістовне кодування (бінарний схематизм), за допомогою якого відбувається розрізнення між системами. У Шеннона – це операціональне кодування для перетворення інформації з буквеної форми в максимально економну бінарну форму. І в тому, і в іншому випадку в результаті кодування прибирається надмірність.

Луман вважав, що комунікація за допомогою технічних засобів є високо-селективною, «функціонально-привілейованим способом комунікації» і її необхідно застосовувати до комунікації в соціальній системі. На його думку, технічні комунікації мають найбільшу кількість наслідків, на відміну від соціальної комунікації, у якій селективність обмежена [26].

Звернімо увагу ще на деякі формулювання понять та розрізнення, які використовує Луман. Він стверджує, що політика здійснюється за допомогою медіумів (посередників), які «транспортують смисл», як-от:

– засоби поширення комунікації. Це ЗМК (писемність, книгодрукування, електронні засоби комунікації, масмедіа та інформаційні канали). Вони підвищують імовірність доставки інформації, але це не є гарантією успішності комунікації, оскільки інформація може бути зрозуміла або не зрозуміла, тому комунікація може відбутися, а може й не відбутися. Надлишок інформації, завдяки розвитку технічних засобів зв'язку та швидкості доставки інформації, лише посилює цей ефект. До них належить і суспільна думка / політична громадськість – забезпечує впорядкованість селекції, засіб доставки результатів комунікації, контрагент політики і водночас «збудник» політичної активності (формальні / неформальні організації, політичні акції, демонстрації, мітинги тощо);

– символічно генералізовані засоби комунікації. Луман віддає перевагу символічним медіа – таким, що забезпечують єдність селекції та мотивації. Це гроші, влада, право, істина, любов тощо. Вони тісно пов'язані із суспільними функціональними системами (політика, наука, право, економіка тощо) і політико-адміністративними засобами (установи, інститути тощо). Ці медіа забезпечують зчеплення комунікацій, прив'язують їх одна до одної, відповідно від них залежить існування системи. Символічно означаючи знакову передачу, генералізація передбачає забезпечення завершеності, узагальненості, забезпечує повноту комунікації. Ці медіа масштабні за можливістю охоплення і тотальні за можливістю реалізації інтересу. Політика ґрунтується на селекції інтересів і відтворенні в рамках політичної системи політично значущих інтересів.

Влада виступає символічним «генералізувальним медіумом», передаючи повідомлення, надає їм бінарної форми владного коду, що означає, що і прийняття, і відхилення матиме наслідки. Усі засоби збільшують шанси успішної комунікації, але при цьому підвищують можливість конфлікту, тоді як символічні засоби посилюють вподобання і збільшують шанси відхилення комунікації [27]. Мова – це «базовий» медіум, вона стосується і перших, і других засобів. Оскільки реалізація інтересу – це основа політики, то і саме медіумам належить роль у реалізації інтересів влади в політичній комунікації, насамперед символічним медіумам. Але і засобам поширення комунікації Луман теж не відмовляє в цьому, щоправда, применшуючи їхню значущість.

По-н'яте, Шеннон стверджує і визначає математично точно, що в процесі передавання інформації завжди присутні завади і шуми, те, що руйнує норму перебігу інформаційного обміну. У Лумана немає опису того, як масмедіа спотворюють інформацію, але є теза про те, що масмедіа «трансцендентують ілюзію реальності», вони є медіумом самоопису суспільства. «Те, що ми знаємо про наше суспільство і навіть про світ, у якому живемо, ми знаємо завдяки масмедіа» [28]. Це не є трансценденція в «чистому сенсі», а селекція «реальної реальності» на «масмедійну реальність», за якої друга реальність не може вийти за рамки своїх же власних системних кордонів. Тут важливі масмедійні схеми, правила селекції тем, подій, «рутинність добору», «шаблонізація інформації», «інформаційна значущість», «сміслові конденсати» тощо [28].

У «мас-медійній реальності», так само, як і у випадках з іншими системами, виникає парадокс «спостереження другого порядку» між тими, хто спостерігає, і тими, за ким спостерігає. Цю реальність, як вказує Луман, не можна досягнути. Тому те, що може розумітися як спотворення інформації, маніпуляція свідомістю мас, є лише зворотним боком реальності масмедіа. І в цій «зворотній» реальності «живуть» обидві реальності, проблема лише в тому, як їх розділити, а це можливо лише через власну інтерпретацію іншого спостерігача (спостерігача другого порядку, яким є споживачі масмедійних повідомлень). Причому, на думку Лумана, маніпуляцію взагалі неможливо підтвердити. Фальсифікація і маніпуляція – це лише те, що приписується спостерігачем («спостерігач спостерігачів» у термінології Лумана), виходячи з власних значень, у вузьких рамках смислу, обмеженого інтересом, мотивами, метою. Це можна порівняти з тим, як одна людина бачить і називає червоний колір червоним, а інша розрізняє безліч відтінків і тому називає той самий колір червоним або багряним тощо. Або ще більш показовий, на наш погляд, приклад, як змінюється реальність для людини з поганим зором після того, як вона вдягла окуляри.

Цим описом ми обмежимося, оскільки Лумана неможливо переказати. Кожна з його робіт може стати предметом самостійного дисертаційного дослідження. Ми лише хочемо наголосити, що за всього різноманіття відмінностей у розумінні процесу комунікації між двома вченими з різних царин знання, існують опорні атрибути, які є суттєвими для створення моделі соціальної комунікації.

Існує стійка традиція гіперболізувати роль ЗМІ як соціального інституту, аж до використання ярлика «четверта влада». Позиціонуючи себе як незалежні, ЗМІ самі не помітили, як виявилися повністю монополізовані владою, бізнес-елітою. Якщо розглядати ЗМІ як «дзеркало», що відображає політику, то на сьогоднішній день вони відображають поле, у якому стикаються персо-

ніфіковані інтереси влади (політиків, чиновників, великих власників, бізнес-еліти).

Боротьба за інформаційне поле на сьогодні є завданням номер один серед суб'єктів міжнародної політики. Монополізованими виявилися не тільки ЗМІ, що транслюють інформаційні повідомлення, монополізації піддалася і сама інформація. Фактично ЗМІ створюють не інформаційно-аналітичне поле, а політичну псевдореальність, симулякри (у термінології Ж. Бодріяра), «трансцендентальну ілюзію» в термінології Лумана. Але, чи можна розглядати таке формування масмедійної реальності лише з позиції завищення ролі та утвердження дисфункцій ЗМІ? Або з протилежної позиції, у якій стверджуються «мінімальні ефекти» і занижується роль ЗМІ? Чи є інша позиція?

Парадокс масмедіа, на наш погляд, ще й у тому, що в «реальній реальності» ми не можемо відмовитися від мас-медійних повідомлень, визнаючи за ними маніпулятивний потенціал, бо інших у цій реальності немає. Це саме собою не є чимось дивовижним чи винятковим, не передбаченим в «операціях з парадоксами». І ми або маємо визнати такий стан справ, або постійно перейматися питанням, яке сам Луман ставить на завершення своєї праці про масмедіа: «...як можливо, що інформація про світ і про суспільство визнається інформацією про реальність, якщо відомо, як вона виробляється» [28].

У моделі соціальної комунікації слід враховувати триєдність селекції інформації, повідомлення, розуміння, а також і те, що інформація зазнає кодування – «бінарний схематизм» у луманівській концепції, коли бінарні схематизми слугують не поділу, а зв'язуванню протилежного [27]. Але просте об'єднання моделей не дає змоги відобразити процес інформаційної аномії в політичній комунікації та результат цього процесу. Результат – це залежна змінна, наслідок впливу інформаційного повідомлення на одержувача інформації. Крім того, це змінна, що змінюється, яка має ймовірнісний характер при прогнозуванні. Об'єднання моделей Лумана і Шеннона дає змогу змодельовати сам процес комунікації, акцентувати в ньому семантичну складову і показати приховану змінну – аберації. Але для того, щоб показати, як виробляються аберації і «працює» залежна змінна, необхідні додаткові елементи.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, доцільно підкреслити наступне. Теорія інформації та кібернетика здійснили значний вплив на дослідження процесу інформаційної та комунікаційної взаємодії у сфері суспільних відносин. Насамперед це пов'язано з тим, що змінилися уявлення про інформацію, уточнено її базові атрибути (невизначеність, неочікуваність, несподіванка, складність, ентропія), розроблено апарат для дослідження процесу технічної комунікації, зокрема й у масштабі соціуму. На можливість застосування теоретичного і практичного досвіду досліджень технічної комунікації

вказав Н. Луман, зазначивши, що такого роду методологічний підхід відкриває широкі перспективи для вивчення політичної комунікації зокрема і, як наслідок, комунікації соціальної загалом.

Теоретичні та прикладні моделі соціальної комунікації створювалися неодноразово в період розвитку теорії комунікації, але кожна з них має свої сильні та слабкі сторони. На відміну від універсальної моделі технічної комунікації, яка розроблена під різні випадки застосування в технічних каналах зв'язку, у теорії політичної комунікації такої моделі не існує. Але в науковій царині досліджень соціальної комунікації назріла потреба у створенні моделі, яка дасть змогу пояснити процес функціонування комунікації з урахуванням темпоральних особливостей його перебігу та вимірювання ефектів такої інформаційної взаємодії.

Модель Клода Шеннона відображає комунікацію тільки в технічному каналі зв'язку. Вона конкретна і має прикладне значення. Модель же Нікласа Лумана є прикладом високого теоретизування. Вона абстрактна й обмежена в прикладному використанні через свою специфіку, тоді як модель Шеннона розроблялася як універсальна модель для технічних каналів зв'язку. Вона розроблена під різні випадки її застосування. Їхнє об'єднання дає змогу розширити обмеженість моделі Шеннона технічним каналом комунікації в застосуванні до політичної комунікації та конкретизувати абстрагування Лумана до розгляду самого процесу.

Об'єднання ключових властивостей обох моделей дає змогу створити базу для побудови аналітичної моделі, яку можна розглядати як альтернативну універсальній моделі технічної комунікації. Об'єднання моделей Лумана і Шеннона дає змогу змодельювати сам процес соціальної комунікації, акцентувати в ньому як семантичну складову, так і багато інших латентних компонентів.

Саме в такому напрямку вбачається перспективність подальших наукових досліджень проблеми соціальних комунікацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційно-комунікативна природа суспільства: еволюція точок зору на проблему. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія. 2018. № 3 (38). С. 8–20.
2. Козленко В. М. «Комунікативна модель» суспільства Нікласа Лумана як методологія дослідження релігії. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Філософія. 2015. № 11 (344). С. 37–43.
3. Bauman Z. *Freedom*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1988. 106 p.

4. Bauman Z. *Modernity and the Holocaust*. N. Y. : Cornell University Press, 2000. 260 p.
5. Granovetter M. S. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*. 1973. Vol. 78, Iss. 6. P. 1360–1380.
6. Beck U. *From Industrial Society to Risk Society: Questions of Survival, Social Structure and Ecological Enlightenment*. *Theory, Culture and Society*. 1992. Vol. 9. P. 97–123.
7. Фуко М. Археологія знання / пер. з фр. В. Шовкун ; ред. М. Москаленко. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 325 с.
8. Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1984. 110 p.
9. Жук О. М., Савчук Н. А., Гапончук О. М. Роль соціальних комунікацій у формуванні стереотипів поведінки та мислення. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка». Серія «Психологія». Серія «Медицина»*. 2023. № 12. С. 646–658.
10. Кметик-Подубінська Х. І. Соціально-правова комунікація в сучасному інформаційному суспільстві. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 242–247.
11. Сінько А. С. Інформаційна діяльність в системі соціальних комунікацій. Інтегровані комунікації. 2023. Вип. 1. С. 116–120.
12. Панфілов О. Ю. Інформаційне насильство як соціальний феномен. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2023. № 1 (56). С. 188–200.
13. Дзьобань О. П. Комунікація: до питання про концептуалізацію дефініції в соціальній філософії. *Інформація і право*. 2011. № 2 (2). С. 46–52.
14. Дзьобань О. П. До питання про інституціоналізацію комунікаційного простору. *Інформація і право*. 2012. № 1 (4). С. 81–89.
15. Дзьобань О. П. *Філософія інформаційних комунікацій : монографія*. Харків : Майдан, 2012. 224 с.
16. Дзьобань О. П., Мелякова Ю. В. Комунікаційна природа інформаційного простору. *Інформація і право*. 2012. № 2 (5). С. 81–88.
17. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Віртуальні комунікації: роль і місце у сучасному світі. *Правова інформатика*. 2015. № 2 (46). С. 9–16.
18. Lee D. *The Society of Society: The Grand Finale of Niklas Luhmann*. *Sociological Theory*. 2000. Vol. 18, № 2. P. 320–330.
19. Shannon C. E. *A Mathematical Theory of Communication*. *Bell System Technical Journal*. 1948. Vol. 27. P. 379–423.
20. Shannon C. E. *Communication in the presence of noise*. *Proc. Institute of Radio Engineers*. 1949. Vol. 37, № 1. P. 10–21.
21. Neumann J. *Mathematical Foundations of Quantum Mechanics: New Edition*. Princeton : Princeton University Press, 2018. 328 p.
22. Wiener N. *A Machine Wiser Than Its Maker*. *Electronics*. 1953. Vol. 26, № 6. P. 368–374.
23. Luhmann N. *Beobachtungen der Moderne*. Opladen : Westdeutsche Verlag, 1992. 220 s.
24. Luhmann N. *Introduction to Systems Theory*. NJ : Wiley. John Wiley & Sons, 2012. 300 p.

25. Луман Н. Реальність мас-медіа / ред., передм.: В. Іванова та М. Мінакова. Київ : Акад. Укр. преси ; ЦВП, 2010. 158 с.
26. Луман Н. Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах / пер. з нім. М. Бойченка і В. Кебуладзе. Київ : Дух і літера, 2011. 335 с.
27. Luhmann N. Trust and Power. London : Polity Press, 2017. 224 p.
28. Luhmann N. The Reality of the Mass Media. NJ : Wiley. John Wiley & Sons, 2000. 160 p.
29. Luhmann N. Einführende Bemerkungen zu einer Theorie symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien. *Soziologische Aufklärung 2. Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft*. 1975. P. 170 Акад. Укр. Преси: ЦВП 192.
30. Математична модель комунікації Шеннона і Уївера. URL: https://stud.com.ua/107373/zhurnalistika/matematiczna_model_komunikatsiyi_shennona_uivera (дата звернення: 07.05.2024).

REFERENCES

1. Danylian, O. G., Dzoban, O. P. (2018). Informatsiino-komunikatyvna pryroda suspilstva: evoliutsiia tochok zoru na problemu. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofia – Bulletin of the National University «Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine»*. Series: *Philosophy*, 3 (38), 8–20 [in Ukrainian].
2. Kozlenko, V. M. (2015). «Komunikatyvna model» suspilstva Niklasy Lumana yak metodolohiia doslidzhennia relihii. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. Serii: *Filosofia – Bulletin of Cherkasy University*. Series: *Philosophy*, 11 (344), 37–43 [in Ukrainian].
3. Bauman, Z. (1988). *Freedom*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
4. Bauman, Z. (2000). *Modernity and the Holocaust*. N. Y: Cornell University Press.
5. Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, Vol. 78, Iss. 6, 1360–1380.
6. Beck, U. (1992). From Industrial Society to Risk Society: Questions of Survival, Social Structure and Ecological Enlightenment. *Theory, Culture and Society*, Vol. 9, 97–123.
7. Fuko, M. (2003). *Arkeolohiia znannia* / M. Moskalenko (Ed.). Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].
8. Lyotard, J.-F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
9. Zhuk, O. M., Savchuk, N. A., Haponchuk, O.M. (2023). Rol sotsialnykh komunikatsii u formuvanni stereotypiv povedinky ta myslennia. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Serii «Pedagogika»)*. Serii «*Psykhologhiia*». Serii «*Medytsyna*») – *Prospects and Innovations of Science (Series «Pedagogy»)*. Series «*Psychology*». Series «*Medicine*»), 12, 646–658 [in Ukrainian].

10. Kmetyk-Podubinska, Kh.I. (2023). Sotsialno-pravova komunikatsiia v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi. *Almanakh prava – Almanac of Law*, 14, 242–247 [in Ukrainian].
11. Sinko, A. S. (2023). Informatsiina diialnist v systemi sotsialnykh komunikatsii. *Intehrovani komunikatsii – Integrated communications*, 1, 116–120 [in Ukrainian].
12. Panfilov, O. Iu. (2023). Informatsiine nasylstvo yak sotsialnyi fenomen. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 1 (56), 188–200 [in Ukrainian].
13. Dzoban, O. P. (2011). Komunikatsiia: do pytannia pro kontseptualizatsiiu definitsii v sotsialnii filosofii. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 2 (2), 46–52 [in Ukrainian].
14. Dzoban, O. P. (2012). Do pytannia pro instytutsionalizatsiiu komunikatsiinoho prostoru. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 1 (4), 81–89 [in Ukrainian].
15. Dzoban, O. P. (2012). Filosofii informatsiinykh komunikatsii. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
16. Dzoban, O. P., Meliakova, Yu.V. (2012). Komunikatsiina pryroda informatsiinoho prostoru. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 2 (5), 81–88 [in Ukrainian].
17. Dzoban, O. P., Zhdanenko, S. B. (2015). Virtualni komunikatsii: rol i mistse u suchasnomu sviti. *Pravova informatyka – Legal informatics*, 2 (46), 9–16 [in Ukrainian].
18. Lee, D. (2000). The Society of Society: The Grand Finale of Niklas Luhmann. *Sociological Theory*, 18, 2, 320–330.
19. Shannon, C. E. (1948). A Mathematical Theory of Communication. *Bell System Technical Journal*, 27, 379–423.
20. Shannon, C. E. (1949). Communication in the presence of noise. *Proc. Institute of Radio Engineers*, 37, 1, 10–21.
21. Neumann, J. (2018). *Mathematical Foundations of Quantum Mechanics: New Edition*. Princeton: Princeton University Press.
22. Wiener, N. A (1953). Machine Wiser Than Its Maker. *Electronics*, 26, 6, 368–374.
23. Luhmann, N. (1992). *Beobachtungen der Moderne*. Opladen: Westdeutsche Verlag [Deutsch].
24. Luhmann, N. (2012). *Introduction to Systems Theory*. NJ: Wiley. John Wiley & Sons LTD.
25. Luman, N. (2010). *Realnist mas-media / V. Ivanova (Ed.), M. Minakova (Ed.)*. Kyiv: Akad. Ukr. Presy: TsVP [in Ukrainian].
26. Luman, N. (2011). *Poniattia tsili i systemna ratsionalnist: shchodo funktsii tsilei u sotsialnykh systemakh*. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
27. Luhmann, N. (2017). *Trust and Power*. London: Polity Press.
28. Luhmann, N. (2000). *The Reality of the Mass Media*. NJ: Wiley. John Wiley & Sons.
29. Luhmann, N. (1975). *Einführende Bemerkungen zu einer Theorie symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien. Soziologische Aufklärung 2. Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft*, 170–192.

30. Matematychna model komunikatsii Shennona i Uivera. URL: https://stud.com.ua/107373/zhurnalistika/matematichna_model_komunikatsiyi_shennona_uivera [in Ukrainian].

Danilyan Oleg Gennadiyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

Dzoban Olexander Petrovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

RESEARCH ON SOCIAL COMMUNICATIONS: THE HEURISTIC POTENTIAL OF N. LUMEN'S AND C. SHANNON'S MODELS

It is shown that information theory and cybernetics have had a significant influence on the study of processes of information impact and communicative interaction in the sphere of social relations. The connection of these interactions with the change in perceptions of information, with the clarification of its basic attributes, with the development of apparatus for the study of processes of technical communication, including on a societal scale, is demonstrated. It is argued that the combination of key properties of Niklas Luhmann's and Claude Shannon's models allows for the creation of a basis for constructing an analytical model, which can be considered as an alternative to the universal model of technical communication.

Keywords: information, communication, communicative codes, mass media, mass media reality, uncertainty.

